

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

QARSHI MUHANDISLIK IQTISODIYOT INSTITUTI

**MUXANDIS TEXNIKA FAKULTETI
YER USTI TRANSPORT TIZIMLARI VA ULARDAN
FOYDALANISH YO‘NALISHI 1-KURS
142-GURUH TALABASI QODIROV SHERZODNING
“O‘ZBEKISTON TARIXI” FANIDAN
“TURKISTONNING XONLIKLARGA BO‘LINIB
KETISHI” MAVZUSIDA TAYYORLAGAN**

REFERATI

Ilmiy raxbar:

Abdullayev O‘

QARSHI – 2016

Turkistonning xonliklarga bo'linib ketishi

Reja:

1. Vatanimiz tarixi o'zbek davlatchiligi taraqqiyoti
2. Turkistonning xonliklarga bo'linib ketishi
3. Shayboniylar sulolasi hukmronligi qaror topishi

Vatanimiz tarixi o'zbek davlatchiligi taraqqiyoti bir tekisda o'tmaganligi, uning rivojida zafarli va inqirozli davrlar bo'lganidan guvohlik beradi. Sohibqiron Amir Temur asos solgan saltanat eng yirik va qudratli davlat bo'lganligi jahonga ma'lum. U o'z vorislariga nafaqat qudratli davlatni, shuningdek, saltanat qurish va davlatni boshqarish qonun-qoidalari bayon etilgan mashhur tuzuklarni qoldirgan edi. «... Farzandlarim va avlodimdan bo'lganlarning har biri,- deb yozgan edi u o'zining tuzuklarida,- unga muvofiq ish yuritsin... Bu tuzuklardan o'z saltanat ishlarini boshqarishda qo'llanma sifatida foydalangaylar, toki mendan ularga etadigan davlat va saltanat zararu tanazzuldan omon bo'lg'ay»¹. Ammo uning dasturi va vasiyatlariga amal qilinmadi. Taxt, hokimiyat ilinjida avj olgan o'zaro va ichki kurash, jangu jadallar davlatni zaiflashtirib, mamlakatni inqirozga va parokandalikka olib keldi. Buxoro xonligi XVI asr boshlarida zaiflashib borayotgan temuriylar saltanatiga Dashti Qipchoq tomondan ko'chmanchi o'zbeklar davlati hukmdori Muhammad Shohbaxt Shayboniy hujumi boshlandi. Shayboniyxon 1500-1501 yillarda Samarqand va Buxoroni, 1504 yilda Hisor viloyatini, 1504-1505 yillarda Urganchni, 1506-1507 yillarda Xuroson poytaxti Hirot hamda Balxni, shuningdek, Marv, Astrobod va Nishopur shaharlarini zabt etdi. Toshkent, Farg'ona, Sirdaryo va Xorazm erlari Afg'onistonning Qandahor, Zamindovur viloyatlari egallandi va Muhammad Shayboniyxonga qaram bo'lib qoldi. Shayboniyxonning Xurosondaligidan foydalangan qozoq sultonlari Movarounnahrda bir necha marta bostirib kirib, uni talon-taroj qiladilar. 1506-1509 yillarda Shayboniyxon Xurosondan qaytib kelib, qozoq sultonlariga zarba beradi va Dashti Qipchoq ichkarisiga quvib boradi. Bu yurishlar natijasida Sig'noq, Yassi, Sabron shaharlari qayta qo'lga kiritiladi. Shunday qilib, Movarounnahr va Xuroson birlashtirildi va Shayboniylar sulolasi hukmronligi qaror topdi. Muhammad Shayboniyxon «Imom uz-zamon, xalifat ur-rahmon» unvonini olib o'z qo'lida dunyoviy va diniy hokimiyatni birlashtirdi. Shayboniyxon janubda Eronning ichki viloyatlariga yurish qiladi. Mashhad va Tus shaharlarini egallab orqaga qaytadi. Eron shohi Ismoil Safoviy katta qo'shin bilan etib keladi. Shayboniyxon Movarounnahrdan yordamchi qo'shinlar kelishini

kutmasdan jangga kirishga majbur bo'ladi. 1510 yilda Marv yaqinida bo'lgan jangda Shayboniyxon qo'shinlari engiladi, xonning o'zi ham halok bo'ladi. Taxtga Shayboniyxonning amakisi, Mirzo Ulug'bekning qizi Robiya Sulton begimning o'g'li Ko'chkunchixon (1510-1530) chiqdi. Biroq shayboniy sultonlar, beklar jiplashib Ismoilshohga qarshi kurashish o'rniga Shayboniyxon tirikligidayoq suyurg'al sifatida taqsimlab berilgan viloyatlar va erlarga egalik qilish bilan o'ralashib qoldilar, ular o'rtasida o'zaro kelishmovchilik, ziddiyatlar avj oldi. Bundan foydalangan Ismoilshoh tez orada Xuroson va Xorazm o'lkalarini, Shimoliy Afg'onistonni bosib oldi. Poytaxti Samarqand bo'lgan Movarounnahrda esa shayboniylar xukmronligi saqlanib qoldi. Movarounnahrda 100 yilgacha davom etgan Shayboniylar davrida ham tinchlik bo'lmadi, qirg'inborot urushlar, o'zaro ichki kurashlar davom etdi. 1512 yildan boshlab Buxoro viloyati noibi bo'lib kelgan Ubaydullo sulton 1533 yilda Shayboniylar davlatining Oliy hukmdori etib ko'tarildi. Ubaydulla sulton Samarqanddagi Ko'chkunchixon avlodlari karshiligi sababli oliy hokimiyatni Buxoroda turib boshqaradi va Buxoroni davlat poytaxti deb e'lon qiladi. Shayboniy Ubaydullaxon (1533-1539) davrida Buxoroning mavqei ham siyosiy, ham iqtisodiy jihatdan kuchaydi. Ammo tarqoqlik davom etardi, Movarounnahr XVI asr o'rtalarida ham mustaqil hokimliklardan iborat edi. Buxoroda Abdulazizxon, Samarqandda Abdulatifxon hukmdor edilar. Tarqoqlikka barham berish, mamlakatni birlashtirish dolzarb bo'lib turgan bir paytda Abdulla sulton maydonga chiqdi, uni katta mavqega ega bo'lgan juybar shayxlari qo'llab-quvvatladi. Abdullaxon II Buxoro taxtini egallaydi. Abdullaxon II (1557-1561 yillarda amakisi Pirmuhammad, 1561-1583 yillarda otasi Iskandarxon oliy xukmdor deb e'lon kilingan bo'lsada, amalda xukmdor Abdullaxon II edi). 1557 yilda Buxoroni davlat poytaxti, mamlakatning siyosiy-ma'muriy markaziga aylantiradi. Shu boisdan davlatning o'zi ham Buxoro xonligi deb ataladigan bo'ldi.

Shayboniylar davlat tizimi

Xon Markaziy boshqaruv Harbiy boshqaruv Saroy amaldorlari Diniy boshqaruv Mahallaiy boshqaruv Viloyat hokimi Qo'shin boshlig'i Soliq yig'uvchi amaldor

Tuman hokimi Diniy boshqaruv qozi, mufti, Rais Qishloq oqsoqoli, kasaba hokimi Abdullaxon II siyosiy tarqoqlikka qarshi uzoq yillar urush olib borib, 1573 yilda Farg'onani, 1574 yilda Shahrisabz, Qarshi, Hisor viloyatlarini, 1578 yilda Samarqandni, 1582 yilda Toshkent, Shohruhiya, Ohangaron va Sayramni, 1583 yilda Balxni, 1584 yilda Badaxshonni, 1588 yilda Hirotni, 1595 yilda Xorazmni zabt etib, mamlakatni birlashtirish ishini uddaladi, Buxoro xonligini kuchli va markazlashgan davlatga aylantirdi. Biroq ichki nizo, adovatni bartaraf etolmadi. G'animlar Abdullaxonga qarshi uning o'g'li Abdulmuminni qayraydi, Abdullaxon II bilan uning o'g'li Abdulmo'min o'rtasida taxt masalasida kelishmovchilikdan foydalangan qozoq xonlaridan Tavakkalxon Toshkent viloyati erlariga bostirib kiradi. Unga qarshi safarga otlangan Abdullaxon II Samarqandga etganda vafot etadi. Abdullaxon II o'rniga taxtga ko'tarilgan Abdulmo'min 6 oycha hukmdor bo'ldi, u otasining amirlaridan biri- Abdulvose' tomonidan otib o'ldirildi. Taxtga chiqqan so'nggi Shayboniy Pirmuhammad ham 1601 yilda Samarqandda Boqi Muhammad bilan bo'lgan jangda halok bo'ldi. Shayboniylar sulolasi barham topdi.

Shaybonilar Sulolasi (1500-1601)

- Muhammad Shaybonixon - 1500-1510
- Ko'chkunchixon - 1510-1530
- Abu Saidxon - 1531-1533
- Ubaydullaxon - 1533-1539
- Abdullaxon I - 1539-1540
- Abdulazizxon (Buxoroda) - 1540-1550
- Abdulatifxon (Samarqandda) - 1540-1551
- Navro'z Ahmadxon (Baroqxon) - 1551-1556
- Pirmuhammadxon I - 1557-1561
- Iskandarxon - 1561-1583
- Abdullaxon II - 1583-1598
- Abdulmo'minxon - 1598-1599 (6 oy)
- Pirmuhammadxon II - 1599-1601

1601 yildan e'tiboran Buxoro xonligida hokimiyat ashtarxoniylar (Joniylar) sulolasi qo'liga o'tadi. 150 yilcha (1601-1753) hukmronlik qilgan Ashtarxoniylar sulolasi davrida Buxoro xonligida tinchlik, osoyishtalik bo'lmadi. Xonlik viloyatlarida hukmronlik qiluvchi amirlar va beklarning o'zboshimchaligi, markaziy hokimiyat amaldorlari o'rtasidagi o'zaro kelishmovchilik, ur-yiqit mamlakat tinkasini quritib borardi. Buni Ashtarxoniylar sulolasidan Buxoro taxtiga ko'tarilgan o'nta xondan ikkitasining taxtdan ag'darilgani, to'rttasining taxt ustida o'ldirilgani ham yaqqol ko'rsatadi.

Ashtarxoniylar sulolasi (1601-1752)

- Boqi Muhammad - 1601-1605
- Vali Muhammad - 1605-1611 (taxtdan haydaladi)
- Imomqulixon - 1611-1642
- Nodir Muhammadxon - 1642-1645 (taxtdan haydaladi)
- Abdulazizxon - 1645-1681
- Subhonqulixon - 1681-1702
- Ubaydullaxon - 1702-1711 (o'ldiriladi)
- Abulfayzxon - 1711-1747 (o'ldiriladi)
- Abdulmo'min (soxta xon) - 1747-1751 (o'ldiriladi)
- Ubaydulla sulton (soxta xon) - 1751-1754 (o'ldiriladi)

G'arbiy chegaralarda esa Xiva xoni qo'shinlari xujumga o'tar, ekinzor va bog'lar payhon qilinar, qishloqlar vayron bo'lar, odamlar va chorva molar haydab ketilar edi. Xiva xonligi Xorazm XV asr oxiri - XVI asr boshida temuriy Sulton Husayn Boyqaro boshliq davlatning bir qismi edi. 1505 yilda Muhammad Shayboniyxon qo'shinlari Xorazmni egalladi va qo'ng'iroq urug'idan Kepakbiy Xorazmga hokim etib tayinlanadi. Eron shohi Ismoil bilan jangda Muhammad Shayboniyxon halok bo'lgandan keyin Xorazm Ismoilshoh tomonidan zabt etiladi. Ismoilshoh Xorazmni o'z davlati tasarrufiga kiritgach, Vazir, Urganch va Xiva shaharlarini boshqarish uchun 3 ta dorug'a (hokim) tayinladi. Xorazmda Ismoilshoh hukmronligi uzoqqa bormadi. Xorazmda Ismoilshoh hukmronligiga qarshi harakat boshlandi. Bu harakatga Vazir shahri qozisi Umarqori va Sayid

Hisamiddin etakchilik qildi. Ular Shaybon avlodidan bo'lgan Berka sultonning o'g'li Elbarsxonga murojaat qilib, xon bo'lishni taklif qildilar. Elbarsxon 1511 yilda qo'shin bilan kelib Vazir, Urganch, Xiva, Xazoraspni Ismoilshoh qo'shinlaridan tozaladi, Xorazmda Elbarsxon hokimiyati o'rnatildi. Shunday qilib, 1511 yilda mustaqil Xiva xonligi tashkil topdi, Elbarsxon uning birinchi xoni bo'ldi. Xivada shayboniylar sulolasi xukmronligi 1770 yilgacha davom etdi. Xiva xonligi poytaxti Urganch edi. XVI asr oxiri – XVII asr boshlarida Amudaryo o'zanining o'zgarishi munosabati bilan Urganchning mavqei pasaydi, aholisi qulayroq joyga ko'chib borib joylashadi va bu erda Yangi Urganch shahri paydo bo'ladi. Bu orada Xiva shahrining mavqei ko'tariladi. 1556 yilda Avanesxon Xivani davlat poytaxti deb e'lon qiladi, biroq u o'z hukmronligini faqat Xivadagina o'tkaza olar edi. Arab Muhammadxon (1602-1623) davrida Xivaning mavqei kuchayib, xonlikning rasmiy poytaxtiga aylandi. Xiva xonligi tasarrufiga Amudaryo quyi oqimidagi vohalar, Mang'ishloq, Dahiston (Mashhad) va O'zboy atrofidagi ko'chmanchi turkman hududlari kirardi. Biroq, xonlikda tinchlik bo'lmadi. Uzoq yillar davomida xonlik tepasida turgan o'zbek qabilalari bilan turkman qabilalari o'rtasida, shuningdek, shahzodalar o'rtasida tinimsiz urushlar bo'lib turdi. Xiva va Buxoro hukmdorlari o'rtasida Murg'ob daryosi bo'ylari uchun, Marv uchun qirg'inborot urushlar bo'lib turar, bu hududlar qo'ldan-qo'lga o'tardi. Xonlikka shimoldan qalmoqlar, qozoqlar, Ural kazaklari tez-tez xujum qilib falokatlar keltirardi. XVIII asr o'rtalarida Eron shohi Nodirshoh, uning o'g'li Nasrullo Xiva xonligini bosib olib, o'z boshqaruvini o'rnatdi, turkman qabilalarini Xorazmdan Xurosonga ko'chirdi. Biroq Xiva xonligida tinchlik bo'lmadi. Eron hukmdorlariga qarshi tez-tez g'alayonlar bo'lar, aholi boshi oqqan tomonga ketardi. Shunday vaziyatda xonlikdagi o'zbek qabilalaridan Qo'ng'iro't urug'ining boshlig'i Muhammad Amin inoq 1770 yilda hokimiyatni qo'lga oldi va Xiva xonligida yangi sulola - Qo'ng'iro't sulolasiga asos soldi (bu sulola 1920 yilgacha hukm surdi).. Muhammad Amin Inoq turkmanlar qo'zg'olonini bostirdi, Buxoro hukmdorining hujumini daf etdi va Xiva xonligidagi viloyat hokimlarini markaziy hokimiyatga bo'ysundirdi. Qo'qon xonligi Buxoro xonligidagi ichki kurashlar,

markaziy hokimiyatning zaiflashuvi sababli, u XVIII asr boshlarida ikkiga bo'linib ketdi. Ashtarxoniylar xukmronligining zaiflashuvi oqibatida Farg'ona vodiysiga uning shimolida tashkil topgan Jungarlar davlati tez-tez bostirib kiradigan, talon-taroj qiladigan bo'lib qoldi. Bunday vaziyat Farg'onadagi ichki kuchlarning birlashuviga, mustaqil davlat tuzishga intilishini kuchaytirdi. Farg'ona vodiysining hududiy yaxlitligi va iqtisodiy imkoniyatlari, uning Buxoro xonligidan ajralib chiqishga qulay omil bo'lib xizmat qildi. Chust yaqinidagi Chodak qishlog'ida yashovchi xo'jalar jamoasi (din peshvolari)ning mavqei XVIII asr boshlaridayoq Farg'onada ancha uchayib, 1709 yilda o'z er-mulklarini mustaqil deb e'lon qiladi va vodiya hokimiyatni qo'lga olishga intiladilar. Biroq ularning hokimiyati boshqa qabilalar tomonidan tan olinmadi. Bir guruh harbiy zodagonlar Rishtonda qo'zg'olon ko'tarib, Farg'ona hokimi Xo'ja Ashirqulni o'ldiradilar. 1710 yilda Qo'qon atrofida yashab turgan o'zbek qabilalaridan biri - minglar o'z etakchisi Shohruhbiyni hokimiyat tepasiga ko'taradilar. Shu tariqa, Qo'qon xonligi tashkil topdi, o'zaro ichki kurashlar botqog'iga botib qolgan Buxoro xoni Ubaydullaxon o'ziga qarashli hududning ajralib chiqib, alohida davlat tuzishiga qarshilik ko'rsatolmadi. Qo'qon xonligida ming qabilasi sulolalari 1876 yilgacha hukmronlik qildi. Qo'qon shahri chetida joylashgan Tepaqo'rg'on Qo'qon xoni Shohruhbiyning qarorgohiga aylantirildi. Tepaqo'rg'onida mustahkam qal'a, bozor va aholi yashaydigan mahallalar qurildi. Qo'qon xonlari Farg'ona vodiysini, Xo'jand, O'ratepani birlashtirgach, Qo'qon xonligining mustaqilligi XVIII asr o'rtalarida Buxoro davlati tomonidan tan olindi. XVIII asr oxirlarida Qo'qon xonlari Toshkentni bo'ysundirishga kirishdilar. 1784 yilda Shayxontohur dahasi sobiq hokimining o'g'li Yunusxo'ja Toshkentni Buxoro tobeligidan chiqarib, mustaqil siyosat yuritardi. Toshkent bekligi o'ziga xos boshqaruv tizimiga ega edi. Yunusxo'janing to'rt maslahatchisi bo'lgan. Toshkent shahar nazorati va soliq yig'ish Boshxo'janing qo'lida bo'lib, savdo-sotiqni qozi va devonbegi nazorat qilishgan. Shariat qonun-qoidalari, narx-navo, o'lchovlar ustidan Rais lavozimidagi amaldor nazorat qilgan. Yunusxo'ja XVIII asr oxirlarida qozoq sultonlari hujumlarini bartaraf etib, Sayram, Chimkent, Turkiston, Qurama,

Qorabuloq shaharlarini Toshkentga bo'ysundirgan edi. Toshkent bekligi mavqeining oshib borishi Qo'qon xonlariga yoqmasdi. 1799 yilda Qo'qon hukmdori Norbo'tabiy Toshkenta yurish qildi, ammo Chirchiq bo'yidagi jangda mag'lubiyatga uchradi. 1805 yilda Qo'qon hukmdori Olimbek xon unvonini qabul qiladi va shu paytdan e'tiboran Farg'onada tashkil topgan davlat rasman Qo'qon xonligi deb atala boshlandi. Yunusxo'ja vafotidan keyin Qo'qon xoni Olimxon qo'shinlari yurish qilib, 1809 yilda Toshkentni va unga qarashli Chimkent, Sayram va boshqa hududlarni Qo'qon xonligiga bo'ysundiradi. Qo'qon xonligi hududiy jihatdan yirik davlatga aylandi. Shunday qilib, asrlar davomida yagona hududda, yagona iqtisodiy va madaniy makonda yashab kelgan xalq, mamlakat uch qismga bo'linib ketdi. Uchta davlat – Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari vujudga keldi. Xonliklar tarixi iqtisodiy va madaniy hayotning bir tekisda bormaganligidan, ayrim davrlarda siljish kuzatilsada, xonliklar o'rtasidagi o'zaro kurash avj olgan yillarda tanazullik hollari yuz berganligidan guvohlik beradi. Shayboniylar, xususan, Abdulaxon II davrida dehqonchilik ishlarini rivojlantirishga ahamiyat berildi. Zarafshon, Sirdaryo, Amudaryo, Chirchiq, Vaxsh, Murg'ob daryolari bo'ylarida ko'plab kanallar, anhorlar, ariqlar qazilib, atrofdagi erlarga suv chiqarilgan, yangi ekinzorlar va bog'lar barpo etilgan. Birgina Qashqadaryo bo'ylaridagi erlarga suv chiqaruvchi o'ndan ortiq kanallar qazilganligi va ishlab turganligi ma'lum. Abdullaxon II davrida qurilgan Zarafshon daryosidagi Karmana, Mehtar Qosim, Chahorminor, Jondor ko'prik suv ayirg'ichlari, Sangzar daryosidagi Tuyatortar kanali, Amudaryo-Chorjo'y kanali, Toshkent viloyatidagi Zaxariq, Nurota tog'lari suvlarini to'plovchi Oqtob va Band suv omborlari yirik inshootlardan edi. Bu tadbirlar g'allachilik, paxtachilik, polizchilik, bog'dorchilik, uzumchilik kabi sohlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Xiva xonligida ham sun'iy sug'orish ishlariga katta e'tibor berilgan. XVI-XVII asrlarda barpo etilgan, uzunligi 143 km bo'lgan Shohobod, uzunligi 96 km bo'lgan Urmush, G'ozibod va boshqa o'nlab kanallar dehqonchilikning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Xonliklarning iqtisodiy va madaniy hayoti Qo'qon xonligida ham ariq va kanallar tarmog'i kengaytirildi. Namangan hududida

Yangiariq kanali, Sirdaryodan O'ratepa tomon sug'orish tarmoqlari, ko'plab ariqlar qazildi, dehqonchilik ancha rivojlandi. Xonliklarning asosiy boyligi, tirikchilik manbai er bo'lib, erga egalik qilishning turli shakllari mavjud edi:

- Mulki sultoniy – davlatga qarashli erlar;
- Mulki xolis – xususiy er mulklari (Xon va uning yaqinlari, harbiy-ma'muriy amaldorlar, yirik din peshvolariga iqto', suyurg'ol va tanxo kabi shakllarda berilgan erlar);
- Vaqf – diniy mahkamalar, xonaqohlar, madrasa va masjidlarga qarashli erlar;
- Qishloq jamoalari va dehqonlari egalik qiladigan erlar. Erda mehnat qiladiganlarning ko'pchilik qismi o'z er maydoniga ega bo'lmay, ijaraga olingan erda ishlovchi kambag'al qishloq aholisi edi. Dehqonchilik. Bug'doy, arpa, sholi, jo'xori, makkajo'xori, mosh, no'xat, loviya, kunjut, sulii, beda ekinlari etishtirilgan. Shuningdek, qovun, torvuz, qovoq, bodring, piyoz, qalampir, sarimsoq ekilib hosil qilingan. Paxta, ipak maxsulotlari, bog'dorchilik ham rivojlanib, olma, gilos, o'rik, uzum, shaftoli, anjir, olxo'ri kabi mevalar etishtirilgan. Chorvachilik. Yaylovlarda qo'y, echki, yirik shoxli mollar (sigir, ho'kiz), ot va tuyalar boqilib, go'sht-sut, jun, teri va boshqa mahsulotlar olingan. Hunarmandchilik. Xonliklarning yirik shaharlari hunarmandchilik markazlari bo'lib, ularda 60 dan ortiq turdagi hunarmandchilik buyumlari tayyorlangan. Paxta, ipak, jun, teri kabi mahalliy xom ashyolardan ip yigirish, gazlamalar to'qish, tayyor kiyimlar tikish, kigiz va gilamlar tayyorlash, ko'nchilik rivojlangan. Metall va yog'ochga ishlov berish, miskarlik, temirchilik, ganch o'ymakorligi, duradgorlik, kulolchilik, qandolatchilik, oshpazlik, novvoylik va boshqa hunarmandchilik tarmoqlari ancha kengaydi. Savdo-sotiq. Xonliklarda savdo-sotiq iqtisodiyotning muhim tarmog'i edi. Shaharlarda, yirik qishloqlardagi bozorlarda dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik mahsulotlari sotilgan yoki ayirbosh qilingan. Yirik mablag'larga ega bo'lgan badavlat kishilar, kichikroq do'konlar soni kengaygan. Tashqi savdo ham o'sib borgan, chet mamlakatlar bilan savdo karvonlariga ega bo'lgan xon, saroy amaldorlari va viloyat hokimlarining ishonchli vakillari, badavlat kishilar savdo-sotiq ishlari bilan shug'ullanganlar. Turkiya, Eron, Hindiston, Xitoy kabi

mamlakatlar bilan savdo-sotiq yo'lga qo'yilgan. Rossiyadan mis, cho'yan, temir, qo'rg'oshin kabi metallar keltirilgan. Soliq. Xonliklarda raiyat (dehqon, chorvador, hunarmand, savdogar)ga turli tuman soliqlar solingan, turli majburiyatlarni – kanal va ariqlar qazish, ularni tozalash, mudofaa inshootlarini qurish va boshqa ishlarga majbur etilgan.

Soliq turlari

- Xiroj (erdan olingan hosilning beshdan bir qismi)
- Zakot (chorvador va savdogarlar uchun molning qirqdan bir miqdorida)
- Tamg'a (hunarmandlar va do'konlar maxsus soliq to'lagan)
- Taxti joy - tagjoy (o'z mahsulotlarini ijaraga olingan do'konda sotuvchilar uchun)
- Juzya (boshqa dinga mansub savdogarlar o'z mahsulotining beshdan bir qismini to'lagan)
- Ixrojot (saroy harajatlarini ta'minlash uchun yig'iladigan soliq)
- Qo'nalg'a (elchilar, amaldorlar, choparlarni tekinga mehmon qilish)
- Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, xonliklarda 60 dan 90 gacha turdagi soliqlar undirilgan.

Madaniy-ma'rifiy hayotda bir qator tadbirlar amalga oshirilgan. Bu yirik shaharlarda bunyod etilgan masjid, madrasa, rabot, karvonsaroy, hammom, bozor va boshqa qurilish majmualarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Hozirgi kungacha qad ko'tarib kelayotgan Buxorodagi Mir Arab, Abdullaxon, Qulbobo, Ko'kaldosh, Kalon, Abdulazizxon, Ubaydullaxon madrasa va masjidlari, Toshkentdagi Ko'kaldosh, Qaffoli Shoshiy, Baroqxon madrasalari, Samarqanddagi Sherdor va Tillakoriy madrasalari, Xivadagi Arab Muhammadxon, Sherg'ozixon, Muhammad Amin inoq madrasa va masjidlari xonliklar davrida qurilgan va yuksak mahorat bilan bezatilgan me'morchilik yodgorliklaridir. Ko'plab madrasalarda yoshlarni o'qitish, ta'lim-tarbiya ishlari yo'lga qo'yilgan. Maorif ikki bosqichdan iborat bo'lib, quyi bosqichda o'qish-yozishga o'rgatilgan. Yuqori bosqichda diniy ilmlar, shuningdek grammatika, mantiq, aljabr, handasa, hisob amallari o'rgatilgan. Madrasani bitirganlar qozi, uning yordamchisi, masjid imomi lavozimlarida

ishlaganlar, mudarrislik qilganlar. Madaniy hayotga nazar tashlar ekanmiz, xonliklarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotini tasvirlovchi ko'plab kitoblar yozilganligining guvohi bo'lamiz. XVI asrda yozilgan «Tavorixi guzida», «Nusratnoma», Mulla Shodiyning «Fathnoma», Binoiyning «Shayboniynoma», Muhammad Solihning «Shayboniynoma», Abdulloh Nasrulloxiyning «Zubdat al-asror», Fazlulloh Ro'zbexonning «Mehmonnomayi Buxoro», Hofiz Tanish al-Buxoriyning «Abdullanoma» kabi asarlari xonliklar tarixini o'rganishda muhim manbalardir. Buxoro xonligi tarixini o'rganishda o'sha zamonda yozilgan Mahmud ibn Valining «Bahr al-asror», Samandar Termiziyning «Dastur al-muluk», Muhammad Yusuf Munshiyning «Muqimxon tarixi», Mir Muhammad Amin Buxoriyning «Ubaydullaxon tarixi», Abdurahmon Tolening «Abulfayzxon tarixi», Xojamqulixon Balxiyning «Qipchoqxon tarixi», «Tarixi amir Haydar», «Fathnomayi sultoniyy», «Mang'itlar xonadoni saltanati qisqacha tarixi» kabi asarlar muhim o'ringa ega. Xiva xonligi tarixiga doir ko'pgina asarlar ham bizgacha etib kelgan. Ular orasida Abulg'oz Bahodirxonning «Shajarayi turk» va «Shajarayi tarokima», Shermuhammad Munisning «Firdavs ul-iqbol yoki Iqbolnoma», Ogahiyning «Riyoz ad-davla», Yusuf Bayoniyning «Shajarayi Xorazmshohiy», «Xorazm tarixi», «Iqboli Feruziy» va boshqalar shular jumlasidandir. Arab va fors tillarida yozilgan bir qator asarlar ham o'zbek tiliga tarjima qilingan. Qo'qon xonligi tarixini o'rganishda «Tarixi Umarxon», «Muntaxab at-tavorix», «Tarixi Shohruxbiy», «Tarixi jahonnamoy», «Tarixi jadidi Toshkand» kabi asarlar ham muhim manba hisoblanadi. Xonliklarda yuzlab olimlar, shoirlar ijod qilganlar. Tibbiyot ilmni rivojlantirishga olim Sultan Ali katta hissa qo'shgan. U inson tanasi kasalliklari va ularni davolash to'g'risida «Dastur al iloj» va «Muqaddimayi dastur al iloj» asarlarini yozgan. XVI asrda Buxoro xonlari huzurida tabiblik qilgan Muhammad Yusuf va Shoh Ali ko'z kasalliklari va ularni davolashga doir «Ko'z tabiblari uchun qo'llanma», «Ko'z kasalligiga oid asarlar sarasi» asarlarini yozganlar. Xonliklarda shoiru fozillar adabiyot sohasida ijod qilganlar. Buxoroda ijod etgan Mirza Sodiq Munshiy 15 ming g'azal va masnaviylardan iborat «Devon» kitobini yaratadi. Fazliy, Mushrif, Mahmur,

Gulxaniy va boshqa ko'plab qalam sohiblari Qo'qonda ijod etdilar. Qo'qonda adabiy muhitning rivojiga Umarxon va uning xotini Nodira katta hissa qo'shdilar. Ularning taklifi bilan saroy shoirlari Fazliy va Mushrif Qo'qon shoirlarining «Majmuat ush-shuaro» nomli taskirasini yaratdilar, unga ko'plab ijodkorlarning she'rlari kiritilgan edi. Musiqa va qo'shiqchilik san'ati ham ancha rivoj topib bordi. Puflab yoki urib chalinadigan, torli musiqa asboblari, milliy qo'shiqchilik, milliy raqs aholi o'rtasida keng tarqalib bordi. Qo'shiqchilikda terma, lapar, yalla, maqom janrlari keng qo'llanilardi. Hofizlar, baxshi dostonchilar xalq tomonidan e'zozlanar edi. To'y va sayillarda «Go'ro'g'li», «Kuntug'mish», «Shohsanam va G'arib», «Tohir va Zuhra» kabi o'zida vatanparvalik, mardlik, sevgi, mehr, insof va diyonat g'oyalarini mujassamlashgan dostonlar zo'r maroq bilan kuylanar va tinglanar edi. Shuningdek, xalq orasida qiziqchilik, masxarabozlik, askiyabozlik, qo'g'irchoq o'yini, dorbozlik san'ati ham keng tarqalgan edi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T., Sharq 1998
2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va tarqqiyot yo‘li. T., «O‘zbekiston» 1992
3. O‘zbek xalqi va davlatchiligi tarixi konsepsiyasi.g‘ O‘zbekiston tarixi. 1999 yil 1-son.
4. Azamat Ziyov. O‘zbek davlatchiligi tarixi. T., Sharq 2000
5. Sagdullayev A. va b. O‘zbekiston tarixi: davlat va jamiyat tarqqiyoti.T.,«Akademiya» 2000
6. Abulg‘ozi. «Shajarai turk». T.. Cho‘lpon, 1990.
7. Ziyov Buniyotov. Anushtagin Xorazmshoxlar davlati. T., G‘.G‘ulom, 1998.

**Muxandis texnika fakulteti Yer usti transport tizimlari
va ulardan foydalanish yo‘nalishi 1-kurs
142-guruh talabasi Qodirov Sherzodning “Turkistonning
xonliklarga bo‘linib ketishi” mavzusida
tayyorlagan referatiga
TAQRIZ**

Mazkur ish aktual mavzuga bag‘ishlangan. Vatanimiz tarixida Turkistonning xonliklarga bo‘linib ketishi o‘zbek davlatchiligi taraqqiyoti bir tekisda o‘tmaganligi, uning rivojida zafarli va inqirozli davrlar bo‘lganidan guvohlik beradi. Sohibqiron Amir Temur asos solgan saltanat eng yirik va qudratli davlat bo‘lganligi jahonga ma‘lum. U o‘z vorislariga nafaqat qudratli davlatni, shuningdek, saltanat qurish va davlatni boshqarish qonun-qoidalari bayon etilgan mashhur tuzuklarni qoldirgan edi. «... Farzandlarim va avlodimdan bo‘lganlarning har biri,- deb yozgan edi u o‘zining tuzuklarida,- unga muvofiq ish yuritsin... Bu tuzuklardan o‘z saltanat ishlarini boshqarishda qo‘llanma sifatida foydalangaylar, toki mendan ularga etadigan davlat va saltanat zararu tanazzuldan omon bo‘lg‘ay». Ammo uning dasturi va vasiyatlariga amal qilinmadi. Taxt, hokimiyat ilinjida avj olgan o‘zaro va ichki kurash, jangu jadallar davlatni zaiflashtirib, mamlakatni inqirozga va parokandalikka olib keldi. Buxoro xonligi XVI asr boshlarida zaiflashib borayotgan temuriylar saltanatiga Dashti Qipchoq tomondan ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati hukmdori Muhammad Shohbaxt Shayboniy hujumi boshlandi.

Movarounnahr va Xurosonning obod viloyatlari, shaharlari haqida fikrlar o‘z aksini topgan.

Umuman olganda ushbu mavzu bo‘yicha yetarlicha ma‘lumotlar berilgan muallif tomonidan ilgari surilgan fikr-mulohazalar yetarli darajada. Ushbu mulohazaviy fikrni “ZiyoNet” tarmog‘iga joylashtirish uchun taklif etish mumkin deb hisoblayman.

Taqrizchi “O‘zbekiston tarixi”

kafedrasi o‘qituvchisi:

X. Xosiyatov.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
Muxandis texnika fakulteti Yer usti transport tizimlari
va ulardan foydalanish yo‘nalishi 1-kurs
142-guruh talabasi Qodirov Sherzodning “Turkistonning
xonliklarga bo‘linib ketishi” mavzusida
tayyorlagan referatiga
TAQRIZ

Mazkur ish aktual mavzuga bag‘ishlangan. Vatanimiz tarixida Turkistonning xonliklarga bo‘linib ketishi o‘zbek davlatchiligi taraqqiyoti bir tekisda o‘tmaganligi, uning rivojida zafarli va inqirozli davrlar bo‘lganidan guvohlik beradi. Sohibqiron Amir Temur asos solgan saltanat eng yirik va qudratli davlat bo‘lganligi jahonga ma‘lum. U o‘z vorislariga nafaqat qudratli davlatni, shuningdek, saltanat qurish va davlatni boshqarish qonun-qoidalari bayon etilgan mashhur tuzuklarni qoldirgan edi. «... Farzandlarim va avlodimdan bo‘lganlarning har biri,- deb yozgan edi u o‘zining tuzuklarida,- unga muvofiq ish yuritsin... Bu tuzuklardan o‘z saltanat ishlarini boshqarishda qo‘llanma sifatida foydalangaylar, toki mendan ularga etadigan davlat va saltanat zararu tanazzuldan omon bo‘lg‘ay». Ammo uning dasturi va vasiyatlariga amal qilinmadi. Taxt, hokimiyat ilinjida avj olgan o‘zaro va ichki kurash, jangu jadallar davlatni zaiflashtirib, mamlakatni inqirozga va parokandalikka olib keldi. Buxoro xonligi XVI asr boshlarida zaiflashib borayotgan temuriylar saltanatiga Dashti Qipchoq tomondan ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati hukmdori Muhammad Shohbaxt Shayboniy hujumi boshlandi.

Movarounnahr va Xurosonning obod viloyatlari, shaharlari haqida fikrlar o‘z aksini topgan.

Umuman olganda ushbu mavzu bo‘yicha yetarlicha ma‘lumotlar berilgan muallif tomonidan ilgari surilgan fikr-mulohazalar yetarli darajada. Ushbu mulohazaviy fikrni “ZiyoNet” tarmog‘iga joylashtirish uchun taklif etish mumkin deb hisoblayman.

“O‘zbekiston tarixi”
kafedrasi mudiri, professor

Y. A. Ergasheva

